

УДК 349.3

Казанчан

Андрій Аркадійович,

м. Херсон

кандидат юридичних наук

доцент кафедри теорії держави і права Херсонського

державного університету

ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Ключові слова: *соціальне забезпечення, непрацездатні громадяни, пенсії, допомоги, соціальне обслуговування, пільги та переваги, натуральне забезпечення.*

В статті досліджуються та аналізуються види соціального забезпечення непрацездатних громадян в Україні, проблеми їх визначення та розмежування.

В статье исследуются и анализируются виды социального обеспечения нетрудоспособных граждан в Украине, проблемы их определения и разграничения.

The article explores and analyzes the types of social security disable citizens in Ukraine, the problem of their determination and differentiation.

Відповідно до ч.1. ст.46 Конституції України кожному громадянинуві забезпечується право на соціальний захист, що передбачає забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, у старості, в інших випадках, передбачених законодавством [1]. Суспільні відносини з приводу соціального захисту, соціального забезпечення громадян становлять предмет правового регулювання самостійної галузі права – права соціального забезпечення.

Серед дослідників питань соціального забезпечення в Україні слід виділити таких науковців як Н.Б.Болотіна, В.Я.Бурак, С.М.Синчук, І.М.Сирота, Б.І.Сташків, І.С.Ярошенко та інших. Сучасні проблеми науки соціального

забезпечення в Російській Федерації досліджуються такими вченими як В.П.Галаганов, О.В.Горшков, М.Л.Захаров, О.Є.Мачульська, Е.Г.Тучкова та іншими.

В науці права соціального забезпечення України серед питань, які становлять предмет дискусії та потребують системного об'єктивного вирішення, є визначення, обґрунтування та розмежування поняття, змісту та видів соціального забезпечення, змісту та обсягів такого забезпечення.

Метою даної статті є спроба визначити поняття та зміст видів соціального забезпечення, навести їх класифікацію.

В ч.3 ст.46 Конституції України вказується, що основним джерелом існування громадян, який має забезпечувати рівень їх життя не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом, є пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги. Тим самим фактично вказується на конкретні види соціального забезпечення громадян України, хоча сам термін “види соціального забезпечення” в Конституції України не застосовується [1].

Термін “види соціального забезпечення” більшість науковців визначають як об'єкти соціально-забезпечувальних матеріальних правовідносин або як конкретні матеріальні блага, з приводу яких вони виникають [2-6]. Однак, немає єдності у поглядах щодо класифікації видів соціального забезпечення.

Так, на думку І.М.Сироти видами соціального забезпечення є: соціальні виплати, пільги, послуги, надані непрацездатним громадянам або безкоштовно, або на пільгових умовах за рахунок спеціальних джерел фінансування [2, 30]. С.М.Синчук до них відносить такі матеріальні блага, як пенсії, соціальні допомоги, соціальні пільги, соціальне обслуговування [3, 55]. Б.І.Сташків до видів соціального забезпечення відносить пенсію, грошову допомогу, компенсацію, субсидію, пільгу, соціальна послугу [4, 74]. І.С.Ярошенко обмежує перелік видів соціального забезпечення пенсіями, допомогами та соціальними послугами [5, 11-13]. Н.Б.Болотіна вважає видами соціального забезпечення такі матеріальні блага, як грошові виплати, натуральну допомогу, пільги, субсидії, медичну допомогу, лікарські засоби та інші вироби медичного

призначення, технічні засоби реабілітації, технічні засоби пересування, соціальне обслуговування [6, 135].

Ще більше відмінностей виявляється в спробі дати правову характеристику окремих видів соціального забезпечення. Наприклад, І.М.Сирота вважає, що соціальні виплати надаються “у вигляді пенсій (допомоги), у натуральному вигляді (одержання харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, що частково втратили працездатність, розміщення непрацездатних у будинках для старих і інвалідів” [2, 30].

Інші науковці до категорії соціальних виплат відносять виключно грошові виплати. Зокрема, С.М.Синчук виділяє такі соціальні виплати як пенсії та соціальні допомоги. Пенсії поділяються на страхові (сплачуються застрахованим особам з коштів соціальних страхових фондів) та державні (призначаються у зв'язку з роботою на певних посадах, пов'язаних з виконанням державних обов'язків, виплачуються, як правило, з державного чи місцевих бюджетів). До страхових пенсій С.М.Синчук відносить такі види пенсій: пенсію за віком, пенсію у випадку інвалідності, пенсію у випадку втрати годувальника; в накопичувальній обов'язковій системі пенсійного страхування - довічну пенсію, одноразову пенсійну виплату; в системі недержавного пенсійного страхування - довічну пенсію, пенсію на визначений період, одноразову пенсійну виплату [3, с.55-56].

До соціальних допомог автор відносить страхові та державні (не страхові) соціальні допомоги як “короткострокові (одноразові або періодичні) виплати, цільовим призначенням яких є компенсація втраченого заробітку чи додаткова підтримка громадян у випадку настання соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів чи бюджетів різних рівнів” [3, с.56-57].

Н.Б.Болотіна визначає, що грошові (готівкові) соціальні виплати надаються у вигляді пенсій, соціальних допомог (одноразових та періодичних), компенсаційних виплат. Соціальні виплати, у свою чергу, поділяються на допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, дітям-сиротам, у разі

тимчасової непрацездатності, у разі безробіття, грошову цільову допомогу на прожиття, грошові надбавки на догляд, допомоги хворим на СНІД, на утриманців, на поховання тощо [6, 135-136].

Так само багато відмінностей в розумінні поняття й змісту інших видів соціального забезпечення, до яких слід віднести соціальне обслуговування, натуральне забезпечення, забезпечення пільгами та перевагами та інші.

Таким чином, визначення видів соціального забезпечення громадян в Україні має надто суб'єктивний характер. На нашу думку, їх визначення залежить від рівня узагальнення та конкретизації понять, термінів науковцями при проведенні дослідження, від розуміння й тлумачення змісту чисельних чинних нормативно-правових актів, які часто суперечать один одному, від інших факторів соціального, економічного, політичного та іншого характеру.

На наш погляд, визначаючи поняття терміну “види соціального забезпечення” ми маємо звернути увагу на наступні моменти:

По-перше, за відсутності чіткого й однозначного визначення терміну “види соціального забезпечення” в актах чинного законодавства, слід провести ретельний аналіз тих конкретних матеріальних благ, які можуть надаватись громадянам України згідно з чинним законодавством в сфері соціального забезпечення. На підставі такого аналізу, з врахуванням думки науковців-дослідників проблем соціального забезпечення, можна запропонувати критерії класифікації та види соціального забезпечення громадян в Україні.

По-друге, надання таких матеріальних благ має відповідати основній меті соціального захисту, соціального забезпечення громадян - подолання складних соціальних проблем громадян, вихід із складних життєвих ситуацій, обставин без втрат або з найменшими втратами. Безумовно, досягнення поставленої мети можливе лише за участі держави, громадськості в цих питаннях, що передбачає перерозподіл та використання на користь непрацездатних громадян, які потребують соціальної допомоги, коштів із суспільних фондів споживання.

По-третє, видами соціального забезпечення мають бути види забезпечення певними матеріальними благами, тобто пенсійне забезпечення,

забезпечення допомогою, забезпечення пільгами та перевагами та інші. Слід також враховувати, що види соціального забезпечення можуть бути відносно самостійними та додатковими, які поєднуються з основними видами соціального забезпечення й певною мірою їх характеризують. Наприклад, пенсійне забезпечення – самостійний вид соціального забезпечення, змістом якого є виплата непрацездатним громадянам грошових сум – пенсій. В той же час, забезпечення пільгами – це додатковий вид соціального забезпечення, який визначає на яких умовах - безкоштовно або за частину вартості – надаються послуги або речі, майно.

Виходячи з вищенаведених міркувань, на наш погляд, **видами соціального забезпечення** є наступні: пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, соціальне обслуговування, забезпечення пільгами та перевагами, натуральне забезпечення, компенсації. Спробуємо дати коротку правову характеристику окремих видів соціального забезпечення громадян в Україні.

Пенсійне забезпечення (пенсія - від лат. pensio - платіж) – це вид соціального забезпечення, що передбачає виплату щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій - непрацездатним громадянам у найбільш складних соціальних обставинах, життєвих ситуаціях, передбачених законодавством (в разі настання старості, інвалідності, в разі втрати годувальника, за наявності тривалого спеціального трудового стажу - вислуги років).

Відповідно до вимог ст.2 Закону України “Про пенсійне забезпечення” та ст.9 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” можна виділити наступні види **пенсій**: страхові трудові пенсії, нестрахові трудові пенсії, додаткові пенсії [7-8].

При цьому, до **страхових трудових пенсій** слід віднести ті виплати, які здійснюються особам, застрахованим в системі соціального страхування, за наявності достатнього страхового стажу при настанні одного із страхових випадків, передбачених законодавством і договором про страхування. До них слід віднести: пенсію за віком; пенсію з інвалідності; пенсії в разі втрати

годувальника. Трудовими ці пенсії є тому, що їх призначення залежить від попередньої трудової або суспільно-корисної діяльності майбутніх пенсіонерів (тривалість загального та спеціального трудового стажу; трудове каліцтво, професійне захворювання, пов'язані з виконанням трудових або службових обов'язків тощо) і встановлюється у розмірах, що залежать від розміру винагороди за працю та тривалості трудового стажу пенсіонерів.

До нестрахових трудових пенсій слід віднести ті виплати, які призначаються особам, що не є суб'єктами соціального страхування, виплачуються їм в зв'язку з виконанням ними державно-владних або інших публічно-владних повноважень за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів. До таких пенсій слід віднести пенсії за вислугою років для державних службовців, прокурорських працівників, суддів, військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, наукових та науково-технічних працівників та інших.

Додатковими пенсіями слід вважати ті виплати, які відповідно до актів чинного законодавства сплачуються додатково до основної державної пенсії тим громадянам, які мають найбільші втрати здоров'я, працездатності та потребують додаткових пільг, гарантій і підвищеного рівня соціального забезпечення. До таких пенсій слід віднести додаткову пенсію особам, постраждалим внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС 1 категорії за шкоду, заподіяну їх здоров'ю (ст.ст.50, 51 Закону “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”) [9].

В подальшому, при проведенні пенсійної реформи в Україні та втіленні в життя її завдань, кожен громадянин може стати суб'єктом недержавного добровільного пенсійного страхування і отримувати додаткову пенсію на умовах та в розмірі, що визначаються актами чинного законодавства та змістом договору страхування.

Крім зазначених термінів в сфері пенсійного забезпечення використовується й інший термін – “пенсійні виплати”. Згідно з ст.9 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” до

пенсійних виплат відносяться пенсії, довічні пенсії (в т.ч. довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя), одноразові виплати [8].

На наш погляд, термін пенсійні страхові виплати характеризує скоріше не вид, а форму соціального забезпечення громадян в Україні, – виплату пенсій та інших пенсійних виплат (допомог, компенсацій та інших) за рахунок коштів пенсійного страхування. При цьому, термін “одноразові виплати” слід розуміти як одноразові допомоги пенсіонерам за підстав, передбачених законодавством, адже пенсії за визначенням не є одноразовими, а щомісячними та, як правило, довічними грошовими виплатами.

Забезпечення допомогоюми - це вид соціального забезпечення, що передбачає виплату одноразових, регулярних або щомісячних грошових виплат непрацездатним громадянам у випадках, передбачених законодавством (тимчасова непрацездатність, безробіття, утримання дітей та інші). Слід розрізняти трудові, сімейні та соціальні допомоги. Критеріями їх класифікації можуть виступати цілі призначення допомог, категорія отримувачів допомог, їх розмір.

Слід зазначити, що допомоги як грошові виплати відрізняються від пенсій за низкою ознак.

По-перше, допомоги, на відміну від пенсій, є додатковими джерелами засобів до існування, в той час як пенсії є, як правило єдиним або основним джерелом засобів до існування непрацездатних громадян. Крім того, пенсія сплачується, як правило, лише одного виду – серед тих, на які можуть претендувати пенсіонери за законодавством. А допомог може бути призначено декілька видів одночасно (допомога при народженні дитини та допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років; допомога на оздоровлення та допомога ветерану війни до Дня перемоги тощо).

По-друге, пенсії призначаються в тих соціальних обставинах, життєвих ситуаціях громадянам, коли останні найбільше потребують соціальної допомоги. Такими соціальними обставинами, життєвими ситуаціями є старість,

інвалідність, втрата годувальника, наявність тривалого спеціального трудового стажу - вислуги років. Допомоги ж призначаються за всіх інших випадків.

По-третє, фінансування виплат пенсій здійснюється, як правило, за рахунок коштів Пенсійного фонду України, хоча в останні роки до виплат пенсій все частіше залучаються кошти Державного бюджету України, місцевих бюджетів, кошти деяких соціальних фондів. Фінансування виплати допомог здійснюється переважно за рахунок коштів соціальних фондів, Державного бюджету, місцевих бюджетів.

Соціальне обслуговування - це вид соціального забезпечення, що полягає в наданні непрацездатним громадянам трудових, медичних, соціальних та інших послуг на безеквівалентній основі. Видами соціального обслуговування можуть бути наступні: трудова реабілітація та працевлаштування інвалідів; утримання неповнолітніх, інвалідів та громадян похилого віку в спеціалізованих закладах соціального захисту населення; медична допомога та лікування; санаторно-курортне лікування; надання побутових послуг (житлові, комунальні послуги, транспортні послуги, послуги щодо ремонту будинків, встановлення телефонів та ін.); надання послуг в сфері освіти, науки, культури; надання послуг в сфері фізичної культури, спорту та туризму тощо.

На наш погляд, змістом соціального обслуговування є послуги, які надаються непрацездатним громадянам (або робота, яка виконується на їх користь) безкоштовно або на пільгових засадах. Такими послугами можуть бути послуги медичного, побутового, соціального, освітнього та іншого характеру. При цьому, частіше такі послуги надаються безкоштовно або за частину їх вартості. Коли ж послуги надаються працездатним громадянам за їх повною вартістю, то має місце не соціальне обслуговування як вид соціального забезпечення громадян, а надання послуг із системи громадського обслуговування (медичного, побутового, транспортного, освітнього та інших).

Наступними видами соціального забезпечення є забезпечення пільгами та перевагами. **Забезпечення пільгами** - це вид соціального забезпечення, що

передбачає покращення матеріального становища непрацездатних громадян або в зв'язку із збільшенням їх доходів (заробітку, пенсій, допомог, стипендій), або в зв'язку із зменшенням їх витрат (на медичну допомогу та лікування, санаторно-курортне лікування, ремонт житла, проїзд в транспорті, встановлення телефону тощо), з інших причин. **Забезпечення перевагами** - це вид соціального забезпечення, що передбачає пріоритетне (першочергове, позачергове) надання непрацездатним певних матеріальних благ (речей, послуг тощо).

Обидва ці види соціального забезпечення є додатковими, надаються разом з іншими видами соціального забезпечення. Наприклад, згідно із п.б. ст.16 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” громадяни України, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (герої Радянського Союзу, повні кавалери ордена Слава та інші) мають право на безоплатне першочергове забезпечення санаторно-курортним лікуванням з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад [10]. Пільга (безоплатне надання) та перевага (першочергове надання) в санаторно-курортному лікуванні є додатковими заходами, які не є самостійними, без такого виду соціального обслуговування існувати не можуть.

Однак, і основні види соціального забезпечення (пенсійне забезпечення, забезпечення допомогоюми, соціальне обслуговування, натуральне забезпечення) досить часто є видами соціального забезпечення лише тому, що певні матеріальні блага надаються безкоштовно або на пільгових засадах, з визначенням пріоритетів у їх наданні окремим категоріям непрацездатних (першочергово, позачергово).

Натуральне забезпечення - це вид соціального забезпечення, що передбачає забезпечення непрацездатних громадян предметами, речами, майном, яких вони потребують, безкоштовно або на пільгових засадах у випадках, передбачених законодавством.

Видами натурального забезпечення можуть бути наступні: забезпечення лікарськими препаратами та протезно-ортопедичними виробами; забезпечення

засобами пересування, в т.ч. і автомобілями; забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, продуктами першої необхідності; забезпечення житлом тощо. Змістом натурального забезпечення є надання “речових” благ – майна, предметів, речей.

Інколи натуральне забезпечення безпідставно об’єднують із соціальним обслуговуванням громадян[2, 30; 3, 269-270]. Наприклад, С.М.Синчук вважає, що соціальне обслуговування може надаватись у формі соціальних послуг та у формі матеріальної підтримки. При цьому до останньої форми соціального обслуговування включається надання особам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, матеріальних благ: речей, одягу, засобів пересування і т.д. [3, 269-270].

На наш погляд, натуральне забезпечення є самостійним видом соціального забезпечення громадян; змістом його є забезпечення непрацездатних громадян майном, предметами, речами. У випадках, коли непрацездатні громадяни отримують послуги, коли на їх користь виконується будь-яка робота безкоштовно або на пільгових засадах, - має місце соціальне обслуговування.

Компенсації - це вид соціального забезпечення, що передбачає заходи матеріального або іншого характеру, що вчиняються по відношенню до непрацездатних громадян, завдяки яким стає можливим покращення їх соціального становища, компенсація втрат, що мали місце. Поняття, зміст та види компенсацій потребують свого подальшого вивчення й обґрунтування.

Таким чином, на підставі вищезазначеного можна зробити наступні висновки:

1. Види соціального забезпечення виступають об’єктами соціально-забезпечувальних правовідносин і є конкретними матеріальними благами, з приводу яких вони виникають.

2. Видами соціального забезпечення громадян в Україні є пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, соціальне обслуговування, забезпечення пільгами та перевагами, натуральне забезпечення, компенсації.

3. Пенсійне забезпечення – це вид соціального забезпечення, що

передбачає виплату щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій - непрацездатним громадянам у найбільш складних соціальних обставинах, життєвих ситуаціях, передбачених законодавством. Слід розрізняти страхові трудові пенсії, нестрахові трудові пенсії, додаткові пенсії.

4. Забезпечення допомогоюми - це вид соціального забезпечення, що передбачає виплату одноразових, регулярних або щомісячних грошових виплат непрацездатним громадянам у випадках, передбачених законодавством. Слід розрізняти трудові, сімейні та соціальні допомоги.

5. Соціальне обслуговування - це вид соціального забезпечення, що полягає в наданні непрацездатним громадянам трудових, медичних, соціальних та інших послуг на безеквівалентній основі.

6. Забезпечення пільгами - це вид соціального забезпечення, що передбачає покращення матеріального становища непрацездатних громадян або в зв'язку із збільшенням їх доходів (заробітку, пенсій, допомог, стипендій), або в зв'язку із зменшенням їх витрат (на медичну допомогу та лікування, санаторно-курортне лікування, ремонт житла, проїзд в транспорті, встановлення телефону тощо), з інших причин.

Забезпечення перевагами - це вид соціального забезпечення, що передбачає пріоритетне (першочергове, позачергове) надання непрацездатним певних матеріальних благ (речей, послуг тощо).

7. Натуральне забезпечення - це вид соціального забезпечення, що передбачає забезпечення непрацездатних громадян предметами, речами, майном, яких вони потребують, безкоштовно або на пільгових засадах у випадках, передбачених законодавством.

8. Компенсації - це вид соціального забезпечення, що передбачає заходи матеріального або іншого характеру, що вчиняються по відношенню до непрацездатних громадян, завдяки яким стає можливим покращення їх соціального становища, компенсація втрат, що мали місце.

червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

2. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. – Х.: “Одіссей”, 2001. – 384 с.

3. Синчук С.М., Бурак В.Я. Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. / За ред. С.М. Синчук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 318 с.

4. Сташків Б.І. Теорія прав соціального забезпечення: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 405 с.

5. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.

6. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. – К.: Знання, 2005. – 381 с.

7. Про пенсійне забезпечення: Закон України №1788-ХІІ від) 5.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. - № 3. - Ст. 10.

8. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”: Закон України №1058-IV від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. - № 49-51. - Ст. 376.

9. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України №796-ХІІ від 28.02.1991р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. - № 16. - Ст. 200.

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту Закон України №3551-ХІІ від 22.10.1993р // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. - №45. - Ст.425.